

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1914–1917 рр.

1. Політика Російської імперії на українських землях у 1914-1917 рр.

Більшість українців по обидва боки фронту лояльно поставилася до імперських властей. Однак ані широкі мобілізації, ані самовідданість і героїзм українців не могли змінити політики імперій-поневолювачів щодо України.

Російський уряд передбачав, що український національний рух неодмінно призведе до відродження Української держави, тому максимально обмежував його розвиток, а початок Першої світової війни відразу ж використав для посилення репресій проти всіх виявів національного життя українців.

Ще 31 липня 1914 р. уряд запровадив військову цензуру й одночасно видав указ про заборону друку українською мовою, що призвело до знищення української преси. На Правобережжі, зокрема й у Києві, на початку війни був запроваджений воєнний стан, за якого будь-яка громадсько-політична активність українців каралася воєнними судами як ворожій владі прояви сепаратизму.

Окупаційна політика царизму в Західній Україні. Імперські політики бачили, які геополітичні перспективи розкриває перед ними здобуття Галичини, Буковини й Закарпаття. Одночасно вони усвідомлювали, що приєднання Галичини призведе до різкого збільшення в імперії свідомих українців, а це обов'язково посилить «небезпечний малоросійський сепаратизм».

Щоб позбутися небезпеки, царський уряд застосував тут політику державного терору. Було встановлено окупаційний режим, кінцевою метою якого було повне знищення вогнищ українського національно-визвольного руху.

На захопленій території було засноване Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, утворене з чотирьох губерній: Львівської, Перемишльської, Тернопільської й Чернівецької. Заснування генерал-губернаторств Російська імперія використовувала ще в ХІХ ст. Генерал-губернаторам надавалася майже необмежена влада — підпорядковувати місцеві ресурси для вирішення військових завдань, придушувати опозицію, пильно стежити за настроями.

Новопризначений генерал-губернатор, граф Г. Бобринський, великий землевласник, чий маєтки знаходилися саме в Україні, у вересні 1914 р. зустрівся з шляхетством новоокупованих територій України й максимально відверто пояснив мету тодішньої російської політики: «Східна Галичина та Лемківщина — споконвічно корінна частина єдиної великої Русі. На цих землях корінне населення завжди було російським, тому їхнє влаштування має бути засноване на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон та устрій».

Окупаційний режим (від латин. *оссиро* — *загарбую, заволодіваю*) — спосіб правління, установлений державою-окупантом на незаконно загарбаній території іншої держави з метою підпорядкування. Зазвичай супроводжується порушенням прав людини й громадянина, застосуванням силових методів спонукання населення до покори.

Генерал-губернаторство — адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії, до складу якої входила одна чи кілька губерній, які були створені з метою боротьби з національно-визвольним рухом пригноблених народів або для вирішення воєнних завдань.

Обов'язкові заходи, які стали першими для російської політики, — це русифікація освіти, закриття наявних навчальних закладів і відкриття російськомовних шкіл. Політика русифікації краю включала й ліквідацію українських, а також польських та єврейських організацій. Усі вони були розпущені, а власність під виглядом «інвентаризації» пограбована.

В українському краї заборонили видання всіх українських газет, часописів, продаж українських книжок і передання їх бібліотекам. Українське друковане слово заборонялося як у великих містах, так і в українських селах.

Найважчих ударів царату зазнала галицька інтелігенція. Її представників карали лише за те, що вони були українцями, а в сприйнятті російських окупантів — «мазепинцями». На початку жовтня 1914 р. при генерал-губернаторі почав діяти жандармський відділ, який за перші місяці роботи провів понад тисячу обшуків та арештів. Наступну хвилю арештів було організовано в лютому-березні 1916 р. й кинуто за ґрати ще майже 350 інтелігентів. Досить було, щоб хтось із москвофілів назвав когось «мазепинецем», щоб людину заарештували.

Після арештів українських інтелігентів депортували в глиб Росії. Це стосувалося не лише громадсько-політичних діячів, а й банкірів, кооператорів, учителів українських шкіл і гімназій — усіх, хто посідав якесь помітне місце в житті українства. Зазвичай українську інтелігенцію депортували до Томська, Симбірська, у Єнісейську губернію Російської імперії, хоча певна частина з них потрапляла й у внутрішні російські або навіть українські губернії. Нині встановлено, що лише через київські в'язниці на схід було переправлено понад 12 тис. осіб.

Особливо непокоїв російський уряд професор М. Грушевський, один з авторитетних лідерів загальноукраїнського руху. Коли на початку війни він, як людина з російським громадянством, повернувся до Києва, то потрапив до Лук'янівської в'язниці, запідозрений у «допомозі в організації легіону січових стрільців» і «шпигунстві на користь Габсбургів». Кілька місяців його тримали під слідством, а в лютому 1915 р. заслали до Симбірська (Росія).

Цілеспрямованих державних репресій зазнала греко-католицька церква — символ західноукраїнської самобутності. Її оголосили «зрадницею». 19 вересня 1914 р. було заарештовано й митрополита А. Шептицького нібито за виголошення ворожих для російської армії проповідей. Спочатку його вивезли до м. Курська, а потім ув'язнили в монастирі м. Суздаля (Росія).

Позбавлені своїх пастирів, 200 уніатських парафій було заповнено російськими православними попами, які з фанатизмом узялися за навернення вірян у російське православ'я. Проте, як видно зі звітів генерал-губернатора, «вони не викликали до себе любові й поваги прихожан».

Репресії російської влади призвели до виселення сотень тисяч українців. Людей спішно вкидали до товарних вагонів і в нелюдських умовах вивозили. Як стверджував у своїх спогадах про евакуйованих Д. Дорошенко, траплялися випадки, коли до місць призначення у вагонах привозили лише трупи. Наприкінці 1916 р. число депортованих українців сягнуло 656 тис. осіб.

Депортація (від латин. *deportation* — вивезення) — примусове виселення з місця постійного проживання як засіб покарання.

«Мимовільна українізація наддніпрянців». Дії окупаційної влади аж ніяк не доводиться оцінювати як «головотяпство» російських адміністраторів-недоуків. Коли депутація зі Східної України спробувала захистити галичан, міністр закордонних справ С. Сазонов відверто заявив їм: «Чого ж ви хочете, саме тепер прийшов найзручніший час, щоб раз і назавжди покінчити з вашим українством».

Однак, докладаючи максимум цілеспрямованих зусиль, щоб знищити український рух, імперська влада сприяла розвитку національної свідомості українців. Насамперед війна формувала національну свідомість військових. Щоденне окопне спілкування з представниками інших етносів спонукало до усвідомлення власної окремішності, насамперед «завдяки» насмішкам, упередженому ставленню чи відвертій ворожості. Почергові наступи й відступи показали, що по обидва боки кордону живуть ті ж самі українці й кордон між ними є штучним.

На зміцнення національної самосвідомості підросійських українців вплинула й політика масових депортацій із Західної України.

Історичне джерело

Активіст товариства Червоного Хреста киянин М. Ковалевський стверджував, що наддніпрянські українці отримали імпульси любові до України саме завдяки депортованим галичанам, які виявляли «величезну любов і відданість Україні, старалися нам допомагати (роботі Червоного Хреста) і трималися надзвичайно дисципліновано, виявляючи великий організаційний хист у

найдрібніших справах. Високий рівень національної свідомості цих галичан-українців справляв велике враження на нас».

2. Політика Австро-Угорщини на українських землях у 1914-1917 рр.

Відступ австро-угорських сил із Галичини й Буковини спонукав австрійців до примусової евакуації значної частини населення, щоб не залишити ворогу кваліфікованих фахівців і робочу силу. Для виселених українців австрійський уряд організував табори у м. Вольфсберзі, Гмюнді та Гредізі¹. Влада забезпечувала евакуйованим грошову допомогу, медичне обслуговування, працевлаштування.

З державно-політичних міркувань було створено ряд спеціальних таборів для політично неблагонадійних українців, які перебували під ідейним впливом москвофілів. Найбільшим у Європі став концтабір у Талергофі (поблизу м. Граца в Австрії). Через нього за роки функціонування пройшло 30 тис. в'язнів. Антисанітарні умови спричинили виникнення епідемії тифу. Від важких умов і хвороб тут загинули тисячі невинних. Адже разом із русофілами до табору було кинута й тисячі вірнопідданих габсбурзькому престолу українців і щирих українофілів. Недарма цей табір у народі нарекли «українською Голгофою».

¹ Нині всі ці міста розташовані в Австрії.

Цілком виправдані заходи проти москвофілів перетворилися на безконтрольний терор проти всіх українців Австро-Угорщини, яких звинувачували в зраді. Для арешту було достатньо лише підозри в співчутті до Росії чи нелояльності до Австрії. Проте арешт та ув'язнення в спеціальному таборі ще залишали надію на життя. Жертви військових трибуналів її не мали. Людей вішали й розстрілювали за найменшою підозрою чи доносом. Часто репресії проти цивільного населення ставали відвертими розправами на національному ґрунті. Так, польський адвокат Загорський уславився масовими смертними вироками для українських інтелігентів і селян. Особливою жорстокістю відзначалися угорські військові. Для них «руський» означало «ворог». Так, 15 вересня 1914 р. мадярські солдати на вулиці в м. Перемишлі закололи багнетами групу з 40 заарештованих українських селян, священників та учителів.

Отже, австро-угорське командування встановило на західноукраїнських землях подібний до російського воєнно-поліцейський режим.

Вінцем української політики Відня стало повне ігнорування українських вимог щодо поділу Галичини на Західну та Східну. Щоб заспокоїти поляків Галичини, які не ввійшли до складу відновленої 4 листопада 1916 р. Польської держави, австрійський уряд надав Галичині широку автономію. Віденський уряд і парламент самоусунулися від будь-якого впливу на внутрішні справи Галичини. Так, українці Східної Галичини втрачали останню можливість захиститися від свавілля польських властей.

Отже, політика обох імперій яскраво продемонструвала українцям, що єдиним захисником українських інтересів можуть бути лише вони самі.

3. Повсякденне життя в тилу та на фронті

Початок Першої світової війни характеризувався несподівано високим підвищенням імперського патріотизму в містах. Представники освічених верств, наприклад, уважали справою честі записатися до армії добровільно. Молоді люди, насамперед учні та студенти, сприйняли війну як нагоду виявити героїзм, здобути славу, громадське визнання й позбутися щоденної нудьги. Сповнені романтичних настроїв, діти й підлітки віком від 11 до 17 років тікали з дому на фронт. Їх, щоправда, швидко знаходили й повертали додому.

Біженці з Галичини. Фото. 1914 р.

Історичний факт

На війну жваво відреагували навіть маленькі діти. Н. Василенко згадувала, як вони малими «улаштовували дротяні загородження з гілок акації, рили окопи».

А як вона пишалася, коли батько восени 1914 р. привіз їй з фронту німецьку каску з шипом на верхівці та німецький ранець із телячої шкіри.

Офіційна пропаганда безупинно формувала образ німця-ворога. З міських вивісок зникли німецькі назви, з вітрин — німецькі книжки. Остерігаючись насильств, російські німці почали змінювати прізвища, наприклад, Шмідти — на Кузнецових.

Історичний факт

У київській опері припинили ставити опери Р. Вагнера, зняли з репертуару музику Л. ван Бетховена і Ф. Шуберта. Щоправда, оперу Ш. Гуно «Фауст» на сюжет Й. В. Гете залишили, оскільки композитором був француз (союзник), однак вилучили з неї марш німецьких солдатів.

Без будь-якого патріотичного завзяття до війни поставилися селяни. Призови влітку 1914 р. не дали їм змоги навіть зібрати врожай зернових. На призовних пунктах Києва сільські жінки, ридаючи, у розпачі кидали офіцерам у руки дітей, мовляв, забрали із сім'ї батька-годувальника, забирайте й дитину.

Міста поступово перетворювалися на ближній та дальній тил Південно-Західного фронту. Майже в кожному навчальному закладі відкривали шпиталь. Учнів переводили в непристосовані будівлі, організовували заняття у дві зміни.

Поступово поверхове ура-патріотичне натхнення змінилося на глибокі почуття співпереживання та гуманізму. Це вплинуло на благодійну роботу. Тепер головною справою стало піклування про поранених. Окремі благодійники віддавали під лазарети свої будинки, квартири, брали поранених до себе додому. Охоплені патріотичним піднесенням, жінки й дівчата, незалежно від свого соціального становища, записувалися на курси медсестер. Нерідко сільські священики, учителі й учні організовували майстерні з виготовлення білизни. З настанням зимових холодів головною благодійною справою стало пересилання теплих речей для фронтовиків. Теплі камізельки, сорочки, онучі, шкарпетки, рукавиці, шарфи стали для них найкращими різдвяними подарунками.

Зниження рівня добробуту. На початку війни ціни на товари харчування знизилися нижче від середніх. Це було пов'язано з припиненням вивезення за кордон багатьох традиційних товарів експорту. Проте вже з листопада 1914 р. ціни поступово почали підвищуватися, а з грудня 1914 р. різко піднялися: насамперед на паливо, гас, дрова, проїзд, продукти харчування. Характерною ознакою воєнних міст стали довгі черги за всім і всюди.

Дефіцитом продуктів і товарів першої необхідності користувалися спекулянти. Виник продуктовий «чорний» ринок. Зростали кількість різноманітних шахрайств, продаж сфальсифікованих продуктів і напоїв. Нормою стало додавання в борошно для випікання хліба різноманітних домішок. Хоча ще на початку 1915 р. газетярі насміхалися з німців, які споживали картопляний хліб і рослинне м'ясо, доводячи, що такі продукти корисні й за смаком не відрізняються від справжніх.

Розпочалося знецінення паперових грошей. Заробітна плата працівників усе більше відставала від зростання цін. Так, середня платня робітників у Києві зросла протягом 1915 р. на 40 %. Однак ціни на основні продукти харчування (борошно, хліб, картоплю, оселедці, олію) протягом цього ж року піднялися на 100-150 %. Це призвело до суттєвого зниження купівельної спроможності населення. Насамперед страждала інтелігенція й працівники з фіксованою заробітною платнею.

Кількість людей, змушених під тиском обставин опуститися на нижчі соціальні сходинки, за підрахунками істориків, становила щонайменше 20 млн осіб.

Погіршувався стан міського господарства. Міста набували похмурого й занедбаного вигляду. Через дорожнечу гасу двори, під'їзди та сходи поринули в темряву, унаслідок чого почастишали квартирні крадіжки.

Найбільше страждало українське селянство в зонах ведення бойових дій. Солдати брутально поводитися з мирними мешканцями, усіляко знущалися з них, грабували, підпалювали помешкання, комори, млини тощо.

Небачена бойова техніка несла смерть мешканцям міст і сіл фронтової смуги. Деякі з них згоріли повністю. Саме так сталося з містами Гусятином і Дитинцем на Буковині. Нерідко мешканці міст ставали жертвами масового мародерства.

Повсякденне життя на фронті. На фронти Першої світової війни імперії мобілізували мільйони українців. Більшість мобілізованих була неписьменною чи малописьменною. Солдати не розуміли мети й завдань війни. До цього додавалися психіатричні та невралгічні захворювання, які дуже швидко поширювалися через поразки, нелюдські умови життя, застосування зброї масового знищення: убивчих газів, артилерійських нальотів. Це призводило й до втеч із частин.

Історичне джерело

Що таке артилерійський наліт, описував у листі до нареченої С. Гузар січовий стрілець С. Горук: «Гуділо, гриміло в повітрі від наших і ворожих гармат. Уяви, що п'ять секунд або й частіше тріскає з відлосками недалеко в повітрі шрапнель і викидає близько 300 олов'яних кульок, величиною, як гілковий горіх. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або граната, як запоре в землю й зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище Львівської ратуші. Кавалочки заліза розлітаються на всі боки й несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безпорадний, бо кулі тріскають і тут, і там, і не знати, що найближча секунда принесе».

Дезертирство супроводжувалось іншими злочинами, найчастіше пограбуваннями. Життя на фронті ускладнювалося й нестачею воєнної техніки, озброєння та боєприпасів, а з 1916 р. — і нестачею провіанту.

Історичне джерело

Про технічне відставання російської армії влучно висловився генерал А. Денікін: «...Якщо на Західноєвропейському фронті противники змагалися один з одним у мужності й техніці, то на Східному ми, особливо в перші два роки, протиставляли вбивчій техніці німців — мужність і... кров».

Поступово на фронті та в тилу всі українські верстви чітко усвідомлювали, що вони страждають і гинуть на всіх фронтах за чужі їм імперські інтереси підприємців і поміщиків. Це призвело до швидкого зниження морального й

бойового духу бійців. На початку 1917 р. на фронті стало поширеним «братання» між солдатами. Воно теж сприяло швидкій дезорганізації та деморалізації армії.

Домашнє завдання

1. Випишіть значення понять «інтернування», «репресії», «сепаратисти», «окупаційний режим», «генерал-губернаторство», «депортація».
2. Перерахуйте конкретні прояви окупаційної політики щодо українців.